

Aleksandar Palavestra

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
aleksandar.palavestra@gmail.com*

Monika Milosavljević

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
monika.milosavljevic@gmail.com*

**Delo Jovana Cvijića i Vladimira Dvornikovića
kroz prizmu srpske arheologije***

Apstrakt: U ovom radu cilj nam je 1) preispitivanje veze između kulturno-istorijske arheologije u Srbiji i kulturnih pojasa Jovana Cvijića, kao i 2) pokušaj razumevanja genealogije ideje kontinuiteta u srpskoj arheologiji. Odnosno, dovest ćemo u pitanje, na prvi pogled, vrlo logičnu pretpostavku da je kulturno-istorijska arheologija kod nas iskoristila temelje koje je Cvijić postavio, bilo da je reč o kulturnim pojasi ili o kontinuitetu. Ispostaviće se da su arheolozi propustili Cvijićevu lekciju antropogeografske škole kulturnih krugova, kao i njegovo negiranje dubokog kontinuiteta na Balkanu. To znači da se izvorište arheološke ideje o elementima (materijalne) kulture koji se mogu očuvati od praistorije do danas, mora tražiti van Cvijićevog opusa. Kao moguće rešenje, treba uvažiti svetove ideja Milana Budimira i Veselina Čajkanovića uz vrlo jasne eksplicacije kontinuiteta manje poznatog Nika Županića i poznatijeg Vladimira Dvornikovića, koji je Županićeve ideje modifikovao i široko rasejao.

Ključne reči: istorija ideja, srpska arheologija, Jovan Cvijić, Vladimir Dvorniković, arheološka kultura, kulturni pojasi, kontinuitet, supstrat, dinarski čovek

Individualne sudbine i naučne biografije Jovana Cvijića (1865–1927) i Vladimira Dvornikovića (1888–1956) gotovo da su oprečno različite. Dok je Cvijić još za života postao simbolična figura i „živi spomenik”, cenjeni naučnik, nacionalni i politički radnik, rektor Beogradskog univerziteta, predsednik Srpske

---

* Ovaj rad je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu*, br. 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

kraljevske akademije, počasn timer doktor stranih univerziteta i utemeljitelj nekoliko disciplina, Vladimir Dvorniković je – uprkos brojnim radovima, predavanjima i knjigama, pa i kratkoj univerzitetskoj karijeri – ostao na margini naučnog i javnog života. Dvornikovićovo najznačajnije delo *Karakterologija Jugoslovena*, objavljeno 1939. godine, izazivalo je kontroverze još od pojavljivanja, da bi potom, posle Drugog svetskog rata, ideološki osporeno, palo u zaborav odakle se povremeno pojavljivalo, kao zloguka ptica, uvek u vreme nacionalnih i političkih tenzija i kriza (1990, 2000). Iako je bilo i kritički osvetljavano, tokom proteklih nekoliko decenija znatno više je bilo ideološki instrumentalizovano i zloupotrebjavano, te je tako sve dublje tonulo u sivu senku pseudonaučnih interpretacija (Blagojević 1991, Čolović 1991, Јовановић 1992, Цацић 1996, Јевтић 1996a, 80–81, 84). Upravo je nacionalna i rasna karakterologija, kao danas diskreditovana disciplina, zajednički imenitelj koji povezuje Cvijića i Dvornikovića kao „braću po grehu”. Rasiološki pristup, narodni psihički tipovi, karakterologija, a posebno glorifikacija „dinarske rase” kojom je prožeto Cvijićevo delo o Balkanu u novije vreme je oštro kritikovano (Ковачевић 2001, Pišev 2010), ali svojevremeno jeste u velikoj meri uticalo na Dvornikovića, te su obojica zbog rasnog pristupa u srpskoj i jugoslovenskoj nauci često povezivani u, naoko celovit, idejni paket (Vahtel 2001, 114–115, Milosavljević 2010, 67).

No, kakve to ima veze sa srpskom arheologijom? Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da su sa stanovišta srpske arheologije i njene disciplinarne istorije, Jovan Cvijić i Vladimir Dvorniković sporedni i nevažni. Ukoliko se, međutim, pogleda šira slika istorije ideja i transfera znanja u evropskoj i srpskoj antropologiji, antropogeografiji i arheologiji, Cvijić i Dvorniković postaju nezaobilazni, a prividno odsustvo ideja ovih naučnika u srpskoj arheologiji dvadesetog veka nameće se upadljivije od njihovog retkog, eksplicitnog prisustva, te zahteva objašnjenje. Ovakav, šire zasnovani vid proučavanja istorije ideja, po rečima Tronda Berga Eriksena, „predstavlja reakciju protiv specijalizacije humanističkih nauka na čitav niz zasebnih disciplina”, izbegavanje pozitivističke neutralnosti i odsustvo vrednovanja. Interdisciplinarna proučavanja istorije ideja omogućavaju nam da ispitujemo sopstveni identitet, čak i disciplinarni, te da prepoznamo ideje koje su, skriveno ili javno učestvovalе u našoj sopstvenoj genezi: „u svojstvu onog što smo postali ispitujemo kako smo postali to što jesmo” (Berg Eriksen 2013, 20).

Tako ćemo u ovom radu pokušati da sagledamo dela Jovana Cvijića i Vladimira Dvornikovića iz nesvakidašnjeg ugla: sa stanovišta istorije ideja prelomljenih kroz prizmu srpske arheologije. Slika koja će nam se ukazati iz tog neočekivanog rakursa može biti pomalo iskrivljena, ali se međusobni odnosi aktera, interpretativni klišeji, „poštovana opšta mesta” srpske nauke (*sensu* Stoczkowski 2008) i transferi znanja između naučnih „centara i periferija” mogu ukazati reljefnije i u jasnijem svetlu. Pri tome ćemo se usmeriti na dve ključne

teme srpske arheologije dvadesetog veka: na koncept arheološke kulture, koji je interpretativni stožer i nosač kulturno-istorijske arheologije, te na problem kulturnog kontinuiteta, koji je bez sumnje, bio dominantan motiv srpske i jugoslovenske arheologije u prošlom veku. Drugim rečima, dovedemo u pitanje, na prvi pogled, vrlo logičnu pretpostavku da je kulturno-istorijska arheologija kod nas iskoristila temelje koje je Cvijić postavio, bilo da je reč o kulturnim pojasi-ma ili o kontinuitetu. Ispostaviće se da su arheolozi propustili Cvijićeovu lekciju antropogeografske škole kulturnih krugova, kao i njegovo negiranje dubokog kontinuiteta na Balkanu. To znači da se izvorište arheološke ideje o elementima (materijalne) kulture koji se mogu očuvati od praistorije do danas, mora tražiti van Cvijićeovog opusa. Kao moguće rešenje, treba uvažiti svetove ideja Milana Budimira (1891–1975) i Veselina Čajkanovića (1881–1946) uz vrlo jasne eksplikacije kontinuiteta manje poznatog Nika Županića (1876–1961) i poznatijeg Vladimira Dvornikovića, koji je Županićeve ideje modifikovao i široko rasejao.

Kulturni krugovi i arheološke kulture

Kulturno-istorijska arheologija, kao vodeća arheološka interpretativna paradigma prve polovine XX veka, nastala je, u znatnoj meri, na idejama nemačke i austrijske antropološke i antropogeografske škole kulturnih krugova (*Kulturkreislehre*) s kraja XIX i početka XX veka. U antropologiji nemačkog govornog područja (tj. u Nemačkoj i zemljama Austrougarske monarhije), učenje o kulturnim krugovima i kulturnoj istoriji, vuče korene od romantičarske Herderove ideje „duše naroda”, te humboltovske tradicije (i Vilhelma i Aleksandra Humbolta (W. i A. Humboldt)) (Bunzl 1996, 36–43). Herder (J. G. Herder, 1744–1803) je tako smatrao da je geografija osnova istorije, odnosno da istorija nije ništa drugo no geografija vremena i ljudi u pokretu, što je uticalo na Humboltovog učenika Karla Ritera (C. Ritter, 1779–1859), a preko njega i na Fridriha Racela (F. Ratzel, 1844–1904), Adolfa Bastijana (A. Bastian, 1828–1905), Franca Boasa (F. Boas, 1855–1942), te preko antropogeografskih ideja i na Cvijića (Bunzl 1996, 41–63).

U nemačkoj antropologiji i etnologiji druge polovine XIX veka termin *kulturni krug* imao je donekle različita značenja, mada sva u granicama jednog zajedničkog semantičkog polja. Za istoričara Eduarda Majera (E. Meyer, 1855–1930) „kultura” je predstavljala uniformni kulturni entitet, dok je kulturni krug označavao širu kompleksniju strukturu koja je nastajala kao rezultat kulturne mešavine migracijama, dodirima i uticajima. Za Fridriha Racela kulturni krug je označavao područje na kojem se kultura prostire, ali i samu kulturu. Rancelov učenik Leo Frobenijus (L. Frobenius, 1873–1938) je takođe smatrao da je kulturni krug područje rasprostiranja određene kulture. Samu kulturu je video

kao živi organizam koji se rađa, raste i umire, dok su ljudi samo „nosioci kulture”. Koncept kulturnih krugova najtemeljnije su 1904. i 1911, definisali Fric Grebner (F. Gräbner, 1877–1934) i Bernhard Ankerman (B. Ankermann, 1859–1943), kao kompleks kulturnih elemenata tipičnih za određenu teritoriju, koji uključuje religiju, materijalnu kulturu, obrasce stanovanja, načine sahranjivanja itd. Kulturna istorija, po njima, predstavlja istoriju međusobnih odnosa i uticaja kulturnih krugova (Rebay-Salisbury 2011, 42–43).

Na ideju kulturnih krugova u antropogeografiji i antropologiji presudno je uticao Fridrih Racel, profesor na Univerzitetu u Lajpcigu. U mladosti je bio poklonik Darvinovog (C. Darwin) učenja, ali je kasnije kritikovao ideje unilinearne evolucije, kao i neistorijski metod *Nemačkog antropološkog društva*, naročito Bastijana i Rudolfa Firhova (R. Virchow, 1821–1902). Iako je u početku prihvatao Bastijanovu podelu na „prirodne” i „kulturne” narode, kasnije je promenio mišljenje (Rebay-Salisbury 2011, 42). Naime, Racel je odbacio ideju o univerzalnosti „prirodnih naroda”, već se zalagao za to da se sva društva moraju proučavati istorijski. On napada razdvajanje antropologije i istorije, a čitava istorija, po njemu, odvija se na nivou naroda, odnosno širenja i interakcije naroda i njihovih kultura u geografskom prostoru. Tako, veli Racel, antropološko izučavanje, mora biti istorijsko i geografsko u svom konceptu kako bi se utvrdili međusobni uticaji i ekspanzije pojedinih naroda, tj. kulturni krugovi, a ne manifestacije pretpostavljene zajedničke prirode ljudi, ili evolucionističke univerzalne faze razvoja (Zimmerman 2001, 202–206). Međutim, sama Racelova ideja dominantne geografske dimenzije ljudske kulture, koja je u velikoj meri uticala na Cvijića, nije bila mnogo drugačija ni u Bastijanovoj antropologiji. Racel je pisao da je: „konačni cilj antropogeografije – analiza delovanja prirode na telo i duh pojedinaca i naroda” kao i da je „fundamentalna teorija svetske istorije istorija migracija” (Ratzel 1882, 77–8, Bunzl 1996, 42). Geografski uslovi i međusobni uticaji prostora, prirode i čoveka, shvatani su kao arena u kojoj se odvijaju ključni događaji: kod Racela istorijski kontakti i difuzije, a kod Bastijana manifestacije univerzalne ljudske prirode (Zimmerman 2001, 206).

Pojam arheološke „kulturne grupe”, odnosno „arheološke kulture”, međutim, čak ni u nemačkoj i austrougarskoj arheologiji nije bio jednostavni, direktni odraz antropološkog koncepta „kulturnih krugova”, a pogotovo ne u drugim sredinama. Istina je da su gotovo svi konceptualni činioci pojma „kulturni krug” prihvaćeni i pretočeni u pojam „arheološke kulturne grupe”, pa tako Čajld (V. G. Childe, 1892–1957) u čuvenoj definiciji kulturne grupe iz 1929, gotovo da prepevava Grebnera i Ankermana iz 1904:

„Mi možemo utvrditi da se određeni tipovi ostataka – posude, alatke, ornamenti, pogrebni običaji, oblici kuća – uvek dosledno javljaju skupa. Takav kompleks skupnih karakteristika nazvaćemo kulturna grupa ili jednostavno kultura. Pretpostavljamo da je takav kompleks izraz onoga što danas zovemo narod” (Childe 1929, v–vi).

Koncept arheološke kulturne grupe, međutim, bio je kompleksan proizvod raznorodnog transfera znanja, intelektualnih tradicija, ali i lokalnih osobenosti različitih antropoloških i arheoloških škola, kolektiva mišljenja, pa čak i moćnih pojedinaca (v. Flek 1981 [1935]).

Na ideju arheološke kulturne grupe, pored nemačke škole kulturnih krugova, uticale su i skandinavska arheološka sistematizacija i tipologija XIX veka (Trigger 1989, 155–163), Gustaf Kosina (G. Kossinna, 1858–1931) (Trigger 1989, 163–174, Bandović 2012), Gordon Čajld (Mc Nairn 1980, Childe 2004, 144–150), kao i mnogi drugi direktni i indirektni idejni uplivi. Inače, Kosina i Čajld su, po rečima Bjornara Olsena takođe „braća po grehu”, zbog izjednačavanja arheološke kulture s etnosom (Olsen 2002, 33–39). Iako se Kosinin koncept kulturne grupe povezuje sa školom kulturnih krugova on se, začudo, nije direktno oslanjao na Racela, niti na radove njegovih nastavljača Frobenijusa, Grebnera i Ankermana (Bandović 2012, 636). Za razliku od Kosine, austrijski praistoričar Moric Hernes (M. Hoernes 1852–1917) krajem XIX veka piše o „kulturnim krugovima”; štaviše ističe da za Bosnu: „možemo da imenujemo ne samo kulturne krugove, već i njihova središta (...) na zapadu Italija, istoku (grčki, posle turski svijet) i sjeveru (Ugarska i njeni pobočni krajevi)” (Hoernes 1891, 452–453, Rebay-Salisbury 2011, 46–47, Karl 2015). Ovu orijentaciju austrijske arheologije ka kulturnim krugovima, nastavio je i produbio Hernesov učenik Osvald Mengin (O. Menghin, 1888–1973), koji je direktno pisao o „arheologiji kulturnih krugova” (Rebay-Slisbury 2011, 47–48, Karl 2015, Bandović 2012, 637). Kao mentor arheologa u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, Hernes je bez sumnje uticao na to da, recimo, Ćiro Truhelka (1865–1942) još 1893. piše o „glasinačkoj kulturi” (Truhelka 1893, 116).

Miloje Vasić (1869–1956), suvereni gospodar srpske arheologije prve polovine XX veka, oštro je polemisaio s Hernesom, Truhelkom i drugim sarajevskim i austrijskim arheolozima, a naročito s Menginom (Palavestra 2012, 652, 659, Bacić 1914, 60–61), mada ne povodom koncepta kulturnih krugova. Iako se u Vasićevim ranim radovima vide neke naznake uticaja ideje kulturnih krugova i kulturnih grupa (Palavestra 2012, 655), Vasić ipak nije prihvatio taj koncept, možda i zato što je dolazio iz, njemu suprotstavljenih, naučnih krugova u Austrougarskoj, odnosno Bosni i Hercegovini. Vasić, doduše, koristi termin „kulturna grupa”:

„Iz dosadašnjeg pregleda ovde izloženog materijala i iz njegovog upoređenja s onim koji smo publikovali u radu o nalascima s Žutog Brda dovoljno je jasno da su svi ti ostaci među sobom toliko slični da ih moramo računati u jednu grupu, koja se svojim karakternim odlikama odvaja od drugih grupa praistorijskih nalazaka u našoj oblasti” (Vasić 1912, 20).

Međutim, već na sledećim stranama, Vasić zapravo ističe da svi praistorijski arheološki lokaliteti u Podunavlju (pa i Jablanica, Vinča, ali i Žuto Brdo):

„pripadaju jednoj kulturnoj grupi i jednoj većoj praistorijskoj periodu. Svi oni počivaju na istoj kulturnoj podlozi, ali se prema pojedinim lokalitetima – a možda i prema vremenskim odeljcima te periode – pojavljuju lokalne ili vremenske varijacije **osnovne kulturne podloge**” (Vasić 1912, 24, naglasili A. P. i M. M.)

Vasićevi razlozi za dosledno odbijanje kulturno-istorijske paradigme bili su, dakle, mnogo dublji od netrpeljivosti prema austrougarskim arheolozima. Očigledno je Miloje Vasić uveliko pripremao osnovu za svoju interpretaciju praistorije Balkana u kojoj nema potrebe za kulturnim grupama jer se iskonski, praistorijski, balkanski supstrat probudio tek podstaknut egejskim i grčkim uticajima, te je čitava kultura Podunavlja tako postala jedna jedinstvena emanacija Egeje. Toj filhelenskoj viziji prošlosti ostao je dosledan čitavog života, a ona je bila dominantna interpretativna paradigma u srpskoj arheologiji u čitavoj prvoj polovini XX veka (Бабић 2008, 128–132, Palavestra 2012; 2013, 699–700). Ali ne i jedina!

Još pre Drugog svetskog rata srpski arheolog Miodrag Grbić (1901–1969) piše o praistorijskim arheološkim kulturama (starčevačkoj, butmirskoj, mokrinskoj, vatinskoj, dubovačkoj, kao i o nekim drugim) (Грбић 1939, 47–60). Istoričar i arheolog Borislav Jankulov (1871–1961) takođe definiše keltsku, sarmatsku i geto-dačku kulturu u Vojvodini (Јанкулов 1939; 1940). Grbić je bio ključna karika u transferu ideja srednjoevropske kulturne arheologije u Srbiju. Doktorirao je u Pragu kod Lubora Niederlea (L. Niederle 1865–1944), koji je još od kraja XIX veka bio jedan od osnivača i stubova češke arheologije, poglavito ranoslovenske, ali i praistorijske (Гачић 2005, 7, Babić i Tomović 1996, 118–19, Sklenar 1983, 149–150). Grbić je tokom Drugog svetskog rata, kroz „Muzejski kurs” upoznao veći broj arheologa i istoričara umetnosti (uključujući Milutina i Dragu Garašanin i Jovana Kovačevića) s konceptima kulturno-istorijske arheologije (Bandović 2014). Niederle je takođe bio mentor i slovenačkom arheologu Josipu Korošcu (1909–1966), predratnom Vasićevom studentu, kod koga su potom, posle Drugog svetskog rata, doktorirali Milutin i Draga Garašanin, kao i Alojz Benac (Novaković 2004, 50–63, Babić i Tomović 1996, 118–19). Korošec, Benac, Milutin i Draga Garašanin otvoreno su kritikovali Vasićevu ideju o jonskoj koloniji Vinči, a bili su i jezgro uspostavljanja kulturno-istorijske arheologije u poratnoj Jugoslaviji. Na njih je u tom pogledu uticao i ugledni nemački arheolog Gero von Merhart (G. von Merhardt 1886–1959) koji se jasno distancirao od Kosininog nacionalističkog diskursa (Korošec *et al.* 1951, Palavestra 2013, Babić i Tomović 1996, 118–19, Novaković 2012, 63–65, Härke 1991; 1995, 48–51, Kossack 1999, 53–76, Wolfram 2002, Sørensen and Rebay-Salisbury 2008, 62–64).

Tako je ideja kulturne grupe, koja je jezgro kulturno-istorijske arheologije, u srpsku nauku ulazila posredno i postepeno iz raznih pravaca, poput bilijarske kugle koja se odbija o nekoliko mantinela, te nije isto značila arheolozima neko-

liko sukcesivnih generacija kao što su Miloje Vasić, Miodrag Grbić ili Milutin Garašanin. Iako je u Srbiji stidljivo bila prisutna još tridesetih godina, kulturno-istorijska paradigma je u srpskoj arheologiji postala dominantna tek posle Drugog svetskog rata.

Cvijićeve kulturni pojasi

Izgleda paradoksalno da je ideja kulturnih krugova, iz koje je iznikla arheološka „kulturna grupa”, ipak bila živo prisutna u srpskoj nauci još na samom početku XX veka u delu Jovana Cvijića. Kao bečki đak i vrlo cenjen antropogeograf, on je u *Antropogeografskim problemima Balkanskog poluostrva* još 1902. formulisao teoriju o „kulturnim pojasi” (ili zonama civilizacije) Balkanskog poluostrva, koju je potom razradio u *Balkanskom poluostrvu* 1918. (Цвијић 1987 [1902]; 1922).

Cvijić je isticao da na svaku antropogeografsku i etnografsku pojavu utiču **plastika i priroda zemljišta, etnički momenat i razne kulture**, a da je zadatak antropogeografije da ispita uticaj geografskih objekata i klimatskih prilika na pravac i tok ljudskog razvoja. Smatrao je Balkan veoma pogodno područje za istraživanje ovakve vrste. Osim uticaja sredine i „etničkog momenta” – veli Cvijić – neophodno je poznavati istorijsku prošlost zemalja i sve uticaje i impulse koji su dolazili sa strane. Tako je Cvijić na Balkanu prepoznao i definisao nekoliko kulturnih, ili civilizacijskih pojava: preinačene vizantijske (ili „stare balkanske”) civilizacije, pojasa tursko istočnjačkih uticaja, pojasa zapadne i srednjoevropske kulture i pojasa patrijarhalnog režima, čiji je nosilac uglavnom bio „dinarski tip”, kome je Cvijić posvećivao posebnu pažnju (Цвијић 1987 [1902], 33; 1922, 142–160, Palavestra 1981, 13–15, Палавестра 2011a, 155).

Već u prvim rečenicama rasprave *Kulturni pojasi Balkanskog poluostrva* iz 1902, Cvijić ističe tri važna teorijska i metodološka oslonca svog proučavanja kulturnih pojava: Racelovu antropogeografsku metodu, ideju zajedničke narodne misli (*Völkergedanken*), te istorijski pozitivizam i geografski determinizam Henrija Bakla (H. Buckle, 1821–1862). Sam Cvijić je, doduše, kasnije eksplicitno tvrdio da se njegova koncepcija ljudske geografije razlikuje od one koju su Racel i Žan Brin (J. Brunhes, 1869–1930) izneli u svojim delima: „Ja sam uvek mislio da oni isuviše isključuju čoveka iz antropogeografije i ne pridaju širi značaj pitanjima koja su od značaja za geografiju i sociologiju koju antropogeografija ne može zanemariti” (Cvijić 1918, II, Чубриловић 1987, 63). Tu Cvijićeve samoproklamovanu osobenost u odnosu na Racela docnije su mnogi isticali, ali ne i sasvim uspešno objašnjavali, kada su pisali o Cvijiću (Токарев 1982, 359–360, Филиповић 1968, 36, Чубриловић 1987, 63–64, Палавестра 2011a, 154). Ipak, nema sumnje da su Cvijićeve kulturni pojasi nastali kao deo šireg

idejnog konteksta nemačke i francuske antropogeografije s kraja XIX veka, u prvom redu Fridriha Racela i škole kulturnih krugova (Ćulibrk 1969, 11; 1982, 122–123, Čubrilović 1987, 63, Stojković 1982, 423–424).

Što se Bakla tiče, Cvijić se s njegovim delom upoznao još kao gimnazijalac, a Baklovo uticajno delo o istoriji engleske civilizacije bilo mu je dostupno u prevodu zlehudog srpskog filozofa istorije Božidara Kneževića (Ćulibrk 1982, 118–119, Мићуновић 2007, 25). Baklove ideje o tome da je ljudska kultura proizvod klime, tla i hrane, da u društvenom svetu vladaju strogi zakoni koji se mogu otkriti statistikom, te da opšti izgled prirode daje pravac nacionalnom mišljenju, svakako su uticali na mladog Cvijića (Бекл 1891).

Narodne misli, treća metodološka osnova za Cvijićeve kulturne pojase, bile su nasleđe herderovske i humboltovske tradicije, kao i šireg kruga nemačkih filozofa i antropologa. Upravo taj koncept narodnih misli će Cvijića, pa potom i Dvornikovića, usmeriti ka ideji psihičkih tipova i nacionalnog karaktera. Koncept elementarnih i narodnih misli u antropologiji je temeljno definisao i razradio Adolf Bastijan (Köpping 2005, 28–60, Zimmerman 2001, 120–123), a zanimljivo je kako je Cvijić sasvim ravnopravno presuđivao u raspravi između Bastijana i Racela. Kao što je već rečeno, Racel je Bastijanovu podelu na „prirodne” i „kulturne” narode video kao teorijsku predrasudu, a ne stvarni uzrok razlike između društava. Smatrao je da su sve kulturne sličnosti između pojedinih naroda rezultat „difuzije”, a ne uniformnosti ljudske prirode, u koju nije verovao. Tako se usprotivio i Bastijanovoj ideji elementarnih, odnosno „bazičnih misli” (*Elementargedanken*) jer je tvrdio da je redukcionistička, pošto može da objasni samo sličnosti, ali ne i razlike između društava. Rudolf Firhov je pokušao da pomiri dva gledišta ističući da je etnologija analitička, a kulturna istorija sintetička, te da antropologija pruža neophodnu bazu za proučavanja kulturne istorije jer omogućava razumevanje ljudske prirode pre nego što su ta društva počela istorijske interakcije (Zimmerman 2001, 205). Cvijić se takođe, još 1901, zapitao odakle potiču kulturne sličnosti:

„Bastijanova psihološka metoda o **zajedničkim narodnim idejama** nije apsolutno tačna i ne vredi za sve slučajeve. Najveći značaj ima **geografska metoda** koju zastupa Racel. Po njoj valja najpre utvrditi geografsko rasprostiranje istih pojava i oblika, istih oblika posuda i alatlika, istih mitova i običaja (...) Ona teži da pomenute istovetnosti objasni **prenošenjem** iz jedne oblasti u drugu” (Цвијић 1969 [1902], 39–40).

Cvijić ističe još jednu važnu karakteristiku kulturnih pojasa i civilizacija, a to je njihova slojevitost:

„Razni kulturni pojasi obrazovali su se u tesnoj vezi sa glavnim geografskim osobinama, naročito s onim koje smo nazvali osobinama što spajaju i prožimaju. Istina često se naiđe na više civilizacija koje leže jedna preko druge kao geološki slojevi, a još češće se sretaju isprepleteni kulturni uticaji. Ali se ipak mogu

izdvojiti geografski pojasi u kojima je jedna civilizacija ostavila više traga od druge. I sami najnoviji kulturni uticaji, nalegli preko dve tri starije kulture, već su se prilagodile geografskoj sredini i tako su postali ograničeni na određene oblasti” (Цвијић 1922, 142–143).

Ideja o kulturnim slojevima bila je bliska njegovom prirodnjačkom, geološkom obrazovanju. Uostalom upravo je njegov profesor i mentor, čuveni Albrecht Penk (A. Penck, 1958–1945) 1908. na sastanku Nemačkog antropološkog društva ubeđivao antropologe i arheologe da moraju da obrate veliku pažnju na stratigrafiju: „Potrebno je utvrditi i kulturne slojeve! Arheolozi moraju da usklađuju svoje nalaze s geologijom da bi ustanovili hronologiju” (Zimmerman 2001, 213). Grebner i Ankerman su, takođe, pozajmljujući metaforu od geologa, govorili o kulturnim slojevima (*Kulturschichten*), što je između ostalog bilo u duhu racelovskog poništavanja dihotomije između istorijskog vremena i „prirodnih naroda”, odnosno istorije i prirode (Zimmerman 2001, 214). Cvijićeve uverenost da se, kao neko prvenstveno obrazovan u prirodnim naukama¹ (doktorirao je na geomorfologiji Karsta), može i mora baviti antropogeografskim i društvenim pitanjima Balkana, bila je sasvim uobičajena u austrijskoj i nemačkoj antropologiji tog vremena.

Cvijićeve koncepcija kulturnih pojasa, prema tome, veoma je dobro korespondirala s tadašnjom antropogeografskom i antropološkom naukom nemačkog govornog područja, ali i šire. Racelova kulturna područja, La Blašove (P. Vidal de la Blache, 1845–1918) forme civilizacije, Grebnerovi kulturni krugovi, kao i Cvijićeve kulturni pojasi svakako nisu bili identični modeli, iako savremenom čitaocu mogu izgledati kao voćke s istog stabla. O razlikama između tih srodnih interpretacija i njihovim antropogeografskim i antropološkim finesama pisao je sam Cvijić, kao i njegovi brojni tumači (Cvijić 1918, II, Токарев 1982, Филиповић 1968, Чубриловић 1987, 63–64, Палавестра 2011a, 154, Ђулибрк 1969, 11; 1982, 122–123, Стојковић 1982, 423–424). Takav teorijski model kulturnih pojasa, otvarao je mnoga vrata ka antropološkim i arheološkim paradigmama, koje su bila dominantne u idejnoj galaksiji evropske nauke s kraja XIX i početka XX veka.

Sa stanovišta istorije ideja srpske nauke, međutim, uočljivo je da su Cvijićeve „kulturni pojasi” bili put kojim niko u srpskoj arheologiji nije pokušao

---

¹ Franc Boas je, recimo 1881. odbranio doktorat iz prirodnih nauka, s temom o boji vode (Moore 2002, 58, Bunzl 1996, 52)! Članovi Bečkog antropološkog društva, uostalom većinom su bili geolozi, a nemačkog medicinari (Ranzmeier 2011, 6). Već spomenuti Moric Hernes, iako, kao i Miloje Vasić, obrazovan kao klasični arheolog, u svom arheološkom radu kombinovao je metode prirodnih nauka kao i Racelov koncept istorije uobličene geografskim faktorima, a proučavanje praistorije smatrao je subdisciplinom antropologije (Ranzmeier 2011, 6, Karl 2015). Hernesovi otac i brat bili su čuveni bečki profesori geologije, što sigurno nije bilo bez uticaja na njegovo poimanje arheologije.

da krene u doba kada je iz sličnog koncepta „kulturnih krugova” nicala moćna paradigma kulturno-istorijske arheologije. Čak ni docnije, kada je srpska arheologija prigrllila kulturno-istorijski teorijski okvir, Cvijićeve kulturne pojase, odnosno zone civilizacije, bezmalo niko nije spominjao kao mogući uzor za arheološke interpretativne modele. To ne znači da Cvijić nije bio citiran u delima domaćih arheologa. Naprotiv, osim u retkim teorijskim ogledima (Bankoff and Palavestra 1987, Novaković 1992, Palavestra 1994), drugde je poglavito bio, gotovo ritualno, zazivan na početku arheoloških radova, kada je trebalo definisati geografske okvire istraživanja (Палавестра 1984, 3, Срејовић 1998, 95).

Drugim rečima, Cvijićeви „kulturni pojasi” s početka XX veka su preskočena lekcija u istoriji srpske kulturno-istorijske arheologije. Koncept kulture ili kulturne grupe došao je u našu sredinu docnije, tek posle nekoliko decenija, kao uticaj potekao iz centralnoevropske arheološke tradicije koja je u sebi nosila pozitivističke ideale nauke nemačkog govornog područja s kraja XIX veka, ali i izbegavanje teorijske eksplikacije (Karl 2015, Raczkowski 2011, 202–205).

Problemi s kontinuitetom

Šta srpskim arheolozima nije odgovaralo u Cvijićevom konceptu kulturnih pojasa, odnosno zona civilizacije? Srpska arheologija je, još od Miloja Vasića bila snažno označena idejom kulturnog kontinuiteta, za koji se mislilo da se ispoljava kao gotovo mistična sila (Kuzmanović 2012, 143–150). Smatralo se da taj kontinuitet, nikada jasno definisanog „autohtonog supstrata”, probija kroz milenijume iz balkanskog tla, uvek iznova i po istoj osnovnoj matrici oblikuje kulturne pojave, materijalnu i duhovnu kulturu, običaje, nošnje, ali i lobanje i „kompleksiju” svih pridošlica (Палавестра 2011b, Milosavljević 2012; 2013).

Cvijićeви kulturni pojasevi zaista se nisu poklapali s arheološkom vizijom iskonskih i večitih granica kulturnih sfera na Balkanu, niti s kasnije konstruisanim arheološkim kulturama. Miloje Vasić piše: „Granice **sfera pojedinih kulturnih centara** na Balkanskom poluostrvu bez malo su ostajale, kroz sva potonja vremena, one iste koje se mogu povući i u doba neolitske kulture” (Vasić 1905, 523, naglasili A. P. i M. M.) Gotovo čitav vek kasnije, slično veli i Dragoslav Sreјović:

„Mi živimo na jednoj teritoriji (...) koja je uvek pucala na nekoj polovini. Ona ne puca na toj polovini samo sada, kada se nama čini da je za to pucanje kriva jedna ili druga strana. Ta pucanja su počela, verujte, još od kamenog doba. Neka neslaganja između istočnog i zapadnog dela Balkanskog poluostrva uvek su postojala (...) Tako je bilo i u Rimskom carstvu, koje se upravo na ovoj teritoriji podelilo na istočno i zapadno. I tada je puklo na istom mestu (...) Tek, postoji nešto što nije davalo – ni u prošlosti, niti u sadašnjosti – da (na) ovim teritorijama narodi žive u jednoj apsolutno čvrsto integrisanoj zajednici. Meni se čini da

Karpati i Alpe – kao dve džinovske ruke – cepaju Balkan na dve polovine, tako da mi, koji smo dospeli da živimo na toj teritoriji ne možemo da izbegnemo taj geografski determinizam” (Јевтић 1996, 75–76).

U vreme kada je Cvijić pisao još nije bilo definisanih arheoloških kulturnih grupa na Balkanu, a njegove zone civilizacija se protežu široko, preko čitavog poluostrva, bez mnogo obzira na nekadašnje, ali i moderne državne i nacionalne granice XIX i XX veka. Cvijićeve naučni opus, uključujući i deo o kulturnim pojasima, imao je u svoje vreme vrlo jasnu ideološku i nacionalnu težinu političkog programa, o čemu je mnogo pisano (Трговчевић 1986, Ковачевић 2001, Yeomans 2007, Milosavljević 2010, Milutinović 2011, Pišev 2013), ali on nije podrazumevao iskonski kontinuitet cepanja Balkana na Drini, kao ni usku partikularnost arheoloških kultura. S druge strane, arheološke kulture definisane u drugoj polovini XX veka u različitim nacionalnim arheologijama, uključujući i jugoslovensku i srpsku, imale su sasvim drugačiju metodološku i ideološku osnovu: kulturne grupe su se vremenom množile, usitnjavale i gotovo sabijale u okvire nacionalnih, republičkih, a docnije i državnih granica (Babić 2011, 188–189).

Cvijić, dakle, u svojim kulturnim pojasima, tj. pojasima civilizacije ne prepoznaje tu sudbonosnu granicu na Drini između Istočnog i Zapadnog Rimskog carstva, koju su Srejović, ali i mnogi drugi, doživljavali kao temeljnu razdelnicu balkanskih kultura još od neolita. Cvijićeve pojas patrijarhalnog režima prostire se, neprekinut, većim delom Balkana, od Istre, pa do Crnog Mora.

Takođe, pišući o kulturnim pojasima on se usmerio na postsrednjovekovni period, vrlo eksplicitno **odbijajući ideju kulturnog kontinuiteta s ranijim periodima**, pogotovo s praistorijskim:

„Sve civilizacije, unesene na poluostrvo, nisu ostavile podjednako jasne tragove u balkanskom stanovništvu. One koje su postojale pre naseljavanja južnih Slovena i Turaka jedva da su imale ikakvog uticaja na jezgro sadašnjeg stanovništva. Jer jelinsku civilizaciju nisu očuvali ni Grci, ni potomci starog ilirskog i tračkog stanovništva, današnji Arbanasi i Aromuni (...) Nedostatak kontinuiteta u kulturnim uticajima i u kulturnom razvijanju karakteristika je Balkanskog poluostrva, suprotno onome što se desilo u zapadnoj i u centralnoj Evropi” (Цвијић 1922, 143).

Kritiku ideje kontinuiteta Cvijić potkrepljuje primerima, rado korišćenim u arheološkom i etnološkom dokazivanju dugog trajanja kulturnih pojavnosti „autohtonog supstrata”, kao što su nošnja i narodno graditeljstvo. Cvijić, naime, ističe da je teško, često i nemoguće, izdvojiti drevne (ilirske i tračke) kulturne elemente, koji, ako ih ima „ni najmanje ne menjaju tip patrijarhalne civilizacije”. Štaviše, mnoge elemente, kao „ilirsku kabanicu” ili „ilirske kamene kuće” česte u dinarskim krajevima, Cvijić tumači geografskim i prirodnim datostima šireg sredozemnog područja, a ne kulturnim kontinuitetom s drevnom prošlošću (Цвијић 1922, 158–159). U takvom Cvijićeve kritičkom odnosu prema ideji

kontinuiteta mogu se, verovatno, tražiti razlozi zbog kojih su kulturni pojasi ostali netaknuto polje u srpskoj arheologiji, sve vreme od uspona pa do sumraka kulturno-istorijske paradigme. Prema svedočenju Milutina Garašanina: „Vasić nije mario Cvijića. Tu je bio izvestan antagonizam, a Vasić je u tom smislu bio uvek ekskluzivan. Prema tome, ako nije trpeo Cvijića, sve što rade ‘naša gospoda etnolozi’, to je sve koješta” (Babić i Tomović 1996, 77). Zanimljivo je da Garašaniin s odobravanjem ističe da su pojedini etnolozi, kao Milenko Filipović² i Špiro Kulišić (u ranoj fazi), ipak dali veliki doprinos „upoznavanju arheoloških paralela kod narodnih verovanja”. Drugim rečima, zagovarali su ideju kontinuiteta.

Možemo, dakle, zaključiti da gotovo opsesivna posvećenost srpske i jugoslovenske arheologije pitanju kontinuiteta nije proistekla iz Cvijićevog shvatanja „psihičkih tipova”, „mentaliteta” i „dinarskog tipa”. Kao što ni Cvijićevi kulturni krugovi nisu uticali na domaću kulturno-istorijsku arheologiju, tako se Cvijiću ne mogu pripisati ideje o balkanskom kontinuitetu duha i iskonskom autohtonom supstratu. Odakle, onda srpskoj arheologiji, specifičan set shvatanja o kontinuitetu? Svakako ne može biti reč o jednom izvoru, ali se, za početak, možemo pitati koje su dominantne koncepcije i dela uticali na genealogiju ideje kontinuiteta?

Vladimir Dvorniković, recimo, u *Kulturnim zonama Jugoslavije iz 1937.* godine, koje su uglavnom varijacije na temu Cvijićevih kulturnih pojasa, prilagođene geopolitičkim realnostima Kraljevine Jugoslavije, jasno povlači kobnu granicu:

„Stara razdvojna linija između rimskog Zapada i vizantijskog Istoka sekla je već od prvih vekova živo etničko meso Južnih Slovena. Ta linija tekla je kroz sred srede inače homogene etničke ploče balkanskih Slovena. To je bila iskonska tragika, geografska i geopolitička” (Dvorniković 1995a [1937], 31).

Dvorniković prepoznaje uticaj etničkih slojeva na Balkanu koji su stariji od slovenskih i koji proizvode slične odnose među populacijama koje nastanjuju neki geografski prostor. Odnosno on kao veoma važnu komponentu u oblikovanju kultura na Balkanu vidi vertikalno povezivanje (starijih etniciteta sa mlađim), zahvaljujući čemu se može pratiti kontinuitet uprkos diskontinuitetima. U tom smislu ne samo što je „cepanje” kultura na Drini mesto na kome se preklapaju Dvornikovićeve i Srejovićeve shvatanja, nego je i Srejovićev tekst *Kad*

² Doista, Milenko Filipović, je pišući o Cvijiću, kritikovao upravo njegovo navodno nerazumevanje kontinuiteta: „Neće se održati neizmenjeno ni (Cvijićevo) shvatanje da na Balkanskom poluostrvu nije bilo kulturnog kontinuiteta; **naprotiv**, narodna kultura širokih narodnih slojeva pokazuje osobit kontinuitet u svim sektorima od drevnih praiistorijskih vremena do danas, što je uslovljeno u prvom redu geografskim osobinama poluostrva” (Filipović 1968, 35, naglasili A. P. i M. M.)

smo bili kulturno središte sveta (Срејовић 2001a, 115–140) zapravo Dvornikovićeve generalna ideja pretočena u arheološke termine i arheološku naraciju, iako bez pozivanja na poreklo inspiracije. Međutim, ova preklapanja bi mogla biti slučajna, ili posledica Sreјovićevog bega u „poetsku arheologiju”, pa se još uvek ne može tvrditi da Dvorniković ima bilo kakve veze sa srpskom arheologijom. Za takvu tvrdnju je potrebna čvršća kopča a ona se upravo krije u vezi razbokorene arheologije Dragoslava Sreјovića s idejama srpske arheologije tridesetih godina XX veka, kada su Miloje Vasić i Vladimir Dvorniković, kao bića iz gotovo razdvojenih svetova, radili na svojim životnim delima. Šta se dogodilo u tom periodu i na bazi koje argumentacije bi se moglo tvrditi da su se Dvornikovićeve ideje prelele u srpsku arheologiju, iako arheolozi nisu citirali Dvornikovića?

Na srpsku arheologiju u prvoj polovini XX veka, presudno je uticao Miloje Vasić, koji je, kako je već napomenuto, zagovarao ideju „egejskog kontinuiteta”. Vasićeva interpretacija jonske kolonije Vinče snažno je osporena od strane generacije njegovih studenata iz tridesetih godina XX veka, koji su nakon Drugog svetskog rata postali važne ličnosti jugoslovenske arheologije i u potpunosti obeležili drugu polovinu XX veka. Ovu predratnu generaciju arheologa u velikoj meri su, uz Vasića, oblikovali i drugi profesori univerziteta, kao što su Veselin Čajkanović i Milan Budimir (Будимир 1969). Sva trojica su svoj pogled na balkansku prošlost zasnivali na nekom obliku dugovečnog kontinuiteta, odnosno na prepoznavanju pojavnosti „autohtonog supstrata”, koji je izbijao iz duboke praistorije i održavao se do modernog vremena u formama materijalne kulture, ali i još više u „duhu naroda”. Miloje Vasić je čitavu praistoriju Balkana video kao emanaciju egejske i grčke kulture. Po njegovom mišljenju je to bilo moguće upravo zato što su koreni grčke civilizacije i nastali u dubinama praistorijskog balkanskog Podunavlja, gde su zauvek i ostali, poput klica u zemlji, da bi potom izbijali kroz egejske, klasične i vizantijske uticaje. Vasić je taj egejski kontinuitet na Balkanu prepoznao u prežicima u materijalnoj i duhovnoj kulturi do današnjih dana (Палавестра 2011b, Palavestra 2012, 654). Čajkanović je, takođe, pridavao veliku pažnju, kontinuitetu, sirvivalima, a posebno mehanizmu „unutrašnjeg sinkretizma” koji je, u maniru jednolinijskih evolucionista, zasnavao na uverenju o mogućnosti rekonstrukcije najranijih faza ljudske kulture na osnovu načela jednoobraznosti ili uniformnosti kulturnih preostataka. Ovim metodom Čajkanović je išao ka određenju karaktera stare srpske religije kao konstante kroz vreme. Njegov koncept balkanskog kontinuiteta, odnosno mehanizam „unutrašnjeg sinkretizma” (Čajkanović 2003) – koji je podrazumevao povratak na staro u talasima, odnosno u pojedinim kriznim epohama – sličan je koncepciji Nika Županića, gde supstrati probijaju, kao reke ponornice, u određenim trenucima balkanske istorije (Milosavljević 2013, 735–736). Milana

Budimira je upravo Srejšović prepoznao kao utemeljivača novog metodskog postupka: „temeljnog kretanja niz vreme, do istočnika”. Po rečima Dragoslava Srejšovića, koji je i sam verovao u iskonski balkanski kontinuitet, Budimir, kao osnivač „paleobalkanologije” se „spušta do najtamnijih dubina, da bi tamo, u mraku, među nejasnim senkama našao objašnjenje” (Srejšović 2001b, 75–76). Vladimir D. Mihajlović je, s pravom, ukazao na Budimira kao prenosnika ideje *genius loci Balkani*. Budimirova teorijska polazišta o značaju Balkana, kao i o balkanskom duhovnom kontinuitetu, snažno su uticala na niz generacija studenata (Mihajlović 2013, 797).

Dakle, sva trojica profesora „predratne generacije” podrazumevala su da je praćenje kontinuiteta validan metod. Uprkos kritici Vasićeve „jonske kolonije Vinče”, metod prepoznavanja drevnih praistorijskih ostataka u etnografskoj stvarnosti, preživeo je paradigmatički obrt nakon Drugog svetskog rata. Unutar srpske kulturno-istorijske arheologije niko, do skora, nije odricao moguću vezu između „tračkog konjanika” i Marka Kraljevića (Srejšović 2002, 77–103) ili praistorijskih nomada i Sarakačana (Garašanin 1977; 1994, Porčić 2007, 56). Takve ideje se ne moraju odbaciti, ali valja razumeti da je metod rekonstrukcije prošlosti na osnovu preostataka, jedan od temelja na kojem je srpska arheologija unutar jugoslovenske bila suočena sa pitanjem etnogeneze i kontinuiteta počevši od 1950. godine (Korošec 1950). Na ovaj izazov je u okviru predratne tradicije, najtemeljnije odgovorio Vladimir Dvorniković. Uz to je, u svojoj rekonstrukciji etnogenetskog razvoja, koristio preostatke pradavnog doba³, u čemu je došlo do konceptualnog preklapanja između njegovog, Vasićevog, Budimirovog i Čajkanovićevog pristupa.

U svakom slučaju, srpska, ali i šira jugoslovenska kulturno-istorijska arheologija, posvećivala je veliku pažnju ideji kontinuiteta, odakle su proizašli simpozijumi, zbornici i brojni naučni radovi (Garašanin 1964, Todorović ed. 1964, Venac ed. 1969, Palavestra 2011b). Pojedini etnolozi su, takođe, dobar deo svojih objašnjenja zasnivali na ideji dugog trajanja pojedinih oblika materijalne i duhovne kulture na Balkanu, još od praistorije. Dobar primer za to su *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu* iz 1951 (gde ideju kontinuiteta, skupa s etnologima, promovišu i arheolozi kao Miloje Vasić ili Miodrag Grbić) i *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* iz 1953. (Дворниковић 1954).

³ Dvorniković 1954. piše: „Istorijsko produbljivanje i s tim u vezi genetičko gledanje na recentne etničke pojave tek se u novije vreme jače afirmisalo u samoj muzejskoj i terenskoj praksi rada. Praistorija i arheologija donose nam sve obimniji materijal. ‘Vremenski, etnografija počinje rano, već prema tome dokle dospeva arheološko proučavanje nekog kraja’ ističe naš praistorik Miodrag Grbić.” Pišući o sirvivalima, tj. „potonulim otpacima” iz ranijih kultura veli: „Kod nas (...) takvi ‘otpac’ su samo sporadični fragmenti u kompleksu koji su stvorile duboke i trajne sile još od praistorijskih početaka” (Дворниковић 1954, 287).

Kao ključni doprinos ovoj temi može se uzeti publikacija materijala sa VI kongresa arheologa Jugoslavije, održanog u Ljubljani 1963. godine, u kojoj je problem kontinuiteta vrlo temeljno obradio Milutin Garašanin. Međutim, nije manje važna ni serija simpozijuma koji je organizovao Centar za balkanološka istraživanja iz Sarajeva, zahvaljujući kojima je vrlo konkretno raspravljano pitanje kontinuiteta između Ilira i Južnih Slovena. Postoji, doduše, izvesna razlika između teorijskog obrazlaganja Milutina Garašanina (Garašanin 1964, 9–45) ili preispitivanja kontinuiteta između starčevačke i vinčanske kulture u referatu Bogdana Bruknera (Brukner 1964, 57–61) na ljubljanskom skupu iz 1963, u odnosu na simpozijume gde je tretirano pitanje Ilira, koji su na posredan način dovođeni u vezu sa savremenim identitetima. Tako Mirjana Ljubinković u svom izlaganju *Ka problemu kontinuiteta Iliri-Sloveni*, traga za zadržanim ilirskim tradicijama u kasnijem stvaranju (Ljubinković 1969), dok Šime Batović i Olga Oštrić (Batović i Oštrić 1969) u okviru istog skupa tretiraju ilirsku kulturu kao stratum u opštem razvoju i kulturno-etničkim smenama od najstarije prošlosti na ovom tlu pa do danas:

„Istraživanja naših arheologa u toku poslednjih godina (...) pokazuju sve više, šire i jasnije na niz primjera i pojava da Iliri rimskom vladavinom nisu istrijebljeni ni nestali, da nisu potpuno romanizirani ni izgubili svoja etnička i kulturna svojstva, da su mnogim elementima preživjeli rimsku vladavinu i dočekali dolazak Slavena, pa se tek onda, zbog slične društvene organizacije, stupnja razvoja privrede i istih kulturno-zemljopisnih uvjeta s njima stopili, predavši im u nasljeđe mnoge pojave svoje kulture.

Međutim, skupina iliro-romanskog stočarsko-nomadskog stanovništva, najčešće pod imenom Vlasi, spominje se u izvorima sve donedavno u različitim krajevima, pa je do simbioze pojedinih kulturnih pojava moglo doći u različito vreme. Osobito to vrijedi za zabitija područja i predjele udaljene od gradskih središta. A najočitije nam to potvrđuju današnji Albanci, koji su izravno sačuvali do danas ne samo kulturu, nego i pojedina etnička svojstva svojih ilirskih predaka” (Batović i Oštrić 1969, 247–248).

Ideja kontinuiteta je u jugoslovenskoj arheologiji počevši od 60-ih godina XX veka bila dodatno osnažena sve češćim radovima o Indoevropljanima i njihovim seobama na Balkan. Prve značajnije korake u okviru kulturno-istorijske arheologije na ovom polju je napravio Branko Gavela (Гавела 1962, 55–69, Mihajlović 2014, 647–664). U svakom slučaju, pitanje Indoevropljana je u jugoslovenskoj arheologiji dobilo dva pravca. Prvi je podrazumevao identifikovanje starih praindoevropskih supstrata, dok se drugi pravac ticao pitanja o novoj indoevropskoj podlozi za razvoj bronzanodopskih i gvozdendopskih kultura. Posledično, indoevropska osnova je shvatana kao snažan element za uspostavljanje dugih kontinuiteta etničkih grupa koje su se grupisale tokom metalnih

doba, uz objašnjenja o apsorpciji preindoevropskog supstrata u indoevropske populacije (Jovanović 1979, 396–416, Benac 1964).

Ova vrsta narativa koja podrazumeva dugo trajanje određenih, mada neprecizno definisanih, elemenata – počevši od paleobalkanske prošlosti, kroz rimsku epohu, zahvaljujući neromanizovanim enklavama, preko dolaska Južnih Slovena koji su se pomešali sa lokalnim stanovništvom, da bi tokom osmanskog perioda, u pokušaju konzerviranja sopstvene kulture, dosegli samu suštinu autohtonog supstrata – može se uzeti kao „opšte mesto” jugoslovenske kulture koje je formulisao Vladimir Dvorniković. Ukoliko bismo takvo rešenje prihvatili, onda je Dvornikovićevo shvatanje etnogeneze, koje se iz najšire javnosti pretilo u arheologiju, u izvesnoj meri pojednostavljeno i preprano, a umesto rasnih elemenata analizirani su elementi materijalne kulture, koji se mešaju i prenose.

Atavističke iskrice svetlucaju odozdo

Naravno, treba naglasiti da uspostavljanje veze između savremenih populacija i duboke prošlosti nije nikakav specifikum domaće arheološke tradicije. Kako kaže Entoni Smit (Anthony Smith) pronalaženje kontinuiteta i korena, autentičnosti i dostojanstva u populaciji koja se formira u naciju, treba da posluži kao osnova za razumevanje nacionalne istorije. Etnička prošlost je upotrebljiva ukoliko može da inspiriše mase stanovništva i ukoliko je relativno dobro potkrepljena. Za ovakav pogled u dubinu vremena, takođe je važno da je prošlost živa u sećanju naroda i da se može otkriti u materijalnoj kulturi, a zatim preneti preko javnog obrazovanja i masovnih medija. Prema Smitu, ključno je sećanje na „zlatno doba” nacije jer ono mora biti proverljivo. Čisto izmišljanje tradicije bi tu ostalo bez rezultata. Dakle, sećanje na zlatno doba igra ključnu ulogu u usmeravanju energije naroda koji treba da pokaže snagu u formiranju nacije preko mita o nacionalnoj istoriji i sudbini. Taj put osvetljava etnička starina (Smit 1999, 110).

Ovo shvatanje konstrukcije prošlosti iz evropskih nacionalnih perspektiva moguće je proširiti i još jednim važnim terminom – rasom. Naime, Kris (Chris) Manias na primeru konstruisanja nacionalne prošlosti Velike Britanije, Francuske i Nemačke kroz devetnaestovekovnu arheologiju vrlo ubedljivo pokazuje da je, pored drevne prošlosti, za uspostavljanje identiteta bilo ključno shvatanje rasnih ideja. Proučavanje početaka arheologije kao discipline često ostaje u veštačkom okviru disciplinarnih granica, pa je teško uočiti snažnu isprepletanost sa drugim disciplinama. Arheolozi koji se bave istorijom ideja moraju stalno da potkrepljuju povezanost arheologije sa antropološkim ili filološkim konceptima. Ono što je naročito zanimljivo jeste zapadnoevropska perspektiva varvarske prošlosti kao važne tačke u izgradnji identiteta. Naime, navedene tri nacije

nisu bile shvatane u XIX veku kao rasno jedinstvene, već kao rasne mešavine, nastale kombinovanjem segmenata iz različitih slojeva prošlosti. Od arheologije se očekivalo da odgovori na potrebu za rekonstrukcijom razvoja naroda, a ona je kroz kompleksna objašnjenja mešanja i pregrupisanja, na osnovu rasnog statusa stratuma prošlosti davala ukupni odgovor (Manias 2013, 1–40). Dvorniković je upravo na ovaj način pružio široku hronološku perspektivu na južnoslovensku prošlost i poreklo:

„U jačem stepenu nego mnogi drugi narodi Jugosloveni su narod višestrukog (polifiletičkog) porekla, sa još vidljivim tragovima rasne i istoriske složenosti. **Praslovenski**, severnjački i južni, **starobalkanski elemenat**, sa još neobjašnjivim dubokim preistoriskim i istoriskim vezama sa Malom Azijom – to bi bili osnovni činioци u postanju i formiranju jugoslovenskog etničkog tipa. Ovi glavni etnogenetički elementi dali su ujedno i osnovne crte današnjim regionalnim podtipovima i varijetetima među Jugoslovenima. U tom nordijsko-balkansko-maloazijskom **amalgamu** raspoznaju se glavni **prvobitni elementi i slojevi**, u raznim nijansama i stepenima, od severozapada prema jugoistoku jugoslovenske etničke teritorije. **Autohtoni balkanski tip izbija u toj kombinaciji najjače**, slično kao u Francuza keltski ili u Španaca iberski. Nordiski trak – sa svojim praslovenskim, severnjačkim, elementom gubi se na dubljem Balkanu sve više na starobalkanskom i mediteranskom tlu” (Дворниковић 1990 [1939], 975–976, naglasili A. P. i M. M.)

Kada govori o etničkim slojevima, Dvorniković zapravo prenosi model koji je u okvirima rasne antropologije još 1920. godine u knjizi *Etnogeneza Jugoslovena* formulisao Niko Županić (Promitzer 2001, 7–30, Milosavljević 2013, 727–740), s tim što na Županićevu brahikranizaciju, on dodaje proces dinarizacije. Značaj dinarskog tipa, kao idealnog predstavnika Južnih Slovena uzima od Jovana Cvijića, ali mu daje dubinu vremena, koja se Cvijiću ne može pripisati (Yeomans 2007, 94–95). Celokupno Dvornikovićevo delo može se, slično Županiću, vezati za rasnu antropologiju nemačkog govornog područja (Čolović 1991, 432–435, Gingrich 2005, Milosavljević 2010, 15–67), uz uticaj pseudonaučne karakterologije koju je zasnovao Ludvig Klages (Јеротић 1990, 1051, Lebovic 2006, 23–39).

Dvorniković se, takođe, oslanja na Cvijića kada zaključuje da je uticaj geografske sredine na narod nesumnjiv, ali da različite grupe reaguju različito na istu životnu sredinu (Dvorniković 1990 [1939], 252). Zapravo, on ističe i pozdravlja pažnju koju, nasuprot geografskom determinizmu, Cvijić posvećuje „psihi i karakteru kao antropogeografskom činocu”. Verovatno se u tom ključu „psihičkih tipova” može pročitati i Cvijićeva ogradna iz 1918. kojom se distancira od Rancelovog i Brinovog „isključivanja čoveka iz ljudske geografije” (Cvijić 1918, II). Možda se, po Cvijiću, oni nisu dovoljno posvetili psihičkim tipovima kao antropogeografskom faktoru. U svakom slučaju, Dvorniković tek načelno pominjući ideje Lea Frobenijusa, Fridriha Racela ali i Milana Jovanovića-Batuta,

zaključuje da je, ipak, Jugoslavija takav prostorni okvir na kojem nije jednostavno nastajanje homogenog istorijskog naroda (Дворниковић 1990 [1939], 253):

„I zato je interesantno posmatrati proces kako su gotovo svi severni indoevropski, većinom nordiski, došljaci bili apsorbovani i duboko transformisani u klimatskoj i etničkoj retorti prastarog mediteranstva. [...] Iliri su mogli da prime preindoevropske elemente u svoj jezik, kao što uostalom i u današnjoj jugoslovenskoj toponomastici ima još preindoevropskih tragova. Odlučuje okolnost da li imamo na umu preistorijske Pra-ilire ili kasne, u mnogom već izmenjene, pa i kroz romansku retortu propuštene Ilire koje su Sloveni u VI veku zatekli na Balkanu. Te kasne, romanizovane, Ilire zamišljamo kao visok, dinarizovan, tamnije pigmentisan soj ljudi: današnji Dalmatinci ili Crnogorci. Na njima se do VI veka posle Hrista bio izvršio onaj isti proces koji se kasnije, u toku srednjeg veka, desio i sa Jugoslovenima: **dinarizacija, pigmentacija i brahikefalizacija** – iz iste tamne alarodiske ili hetitoidske prapodloge Balkana” (Дворниковић 1990 [1939], 293–294, naglasili A. P. i M. M.)

Dvorniković pominje zakone etničkih rubova i prebacivanja etničkih slojeva, zahvaljujući kojima na Balkanu žive arhaične populacije poput Cincara ili Albanaca. Na primer, u velikim lomljenjima i prebacivanjima etničkih slojeva na Balkanu (tokom Seobe naroda), jedan deo trako-ilirskog stanovništva je ostao duž etničkih pukotina. Odnosno, onde gde je popuštala asimilatorska snaga Slovena, očuvala su se stara etnička ostrva (Дворниковић 1990 [1939], 298):

„U jednom izvesnom smislu Jugosloveni i jesu Iliri. I krv i zemlja ilirizovala je Jugoslovene od ranog srednjeg veka. Istina, Sloveni su morali doći u povećem broju jer inače ne bi mogli starosedecima da nametnu svoje ime i jezik. [...] Dok je još na panonskom severu ostao prilično sačuvan slovenoidni, severo-slovenski tip Jugoslovena na **dinarskom** Kršu prorastao je iz Jugoslovena prastari Ilir – sa nekim još dubljim rasnim i etničkim modelom u sebi” (Дворниковић 1990 [1939], 303, naglasili A. P. i M. M.)

Zaključujući konstrukciju o etnogenezi Jugoslovena, Dvorniković u *Karakterologiji Jugoslovena* ukazuje da su za transformaciju praslovenskog supstrata u jugoslovenski amalgam ključni bili sledeći faktori: 1. doseljenje na jug; 2. stapanje sa zatečenim starosedecima; 3. turska epoha (Дворниковић 1990 [1939], 316):

„**Stratigrafija ‘jugoslovenske rase’** mnogo je dublja, komplikovanija i starija nego što to na prvi mah izgleda. [...] Mnoge crte i osobine današnjih Jugoslovena mogu se genetički shvatiti samo na ovoj utaloženoj podlozi. [...] Zanimljiva je jedna vrsta pojava koja se može shvatiti samo iz ove slojevite strukture naroda kao istoriskog lica: **rudimentarne ‘atavističke iskrice’** koje izbijaju kadkad i iz najdubljih slojeva do same površine vidljivih karakternih crta i duševne fiziognomike. Ta ‘svetlucanja odozdo’, stare zaspale pa oživele dispozocije, javljaju se kadgod i u kolektivnoj narodnoj psihi kao zaostali tragovi davno stečenih rezidua, a izbijaju na videlo samo pod izvesnim okolnostima, kao nekim pukotinama svesno-psihičke površine i pojedinca i kolektive. Kad tako i čitavi stari slojevi iskoče na površinu i za čas postaju dominantni, mi moramo gotovo pomišljati

na neko **‘mendelovanje’** starijih i novijih komponenata u uslojenoj istorijskoj psihi” (Дворниковић 1990 [1939], 316–317, naglasili A. P. i M. M.)

Ideje iznete u *Karakterologiji Jugoslovena* mogu se bolje kontekstualizovati ukoliko se uzme u obzir šire akademsko okruženje. U razdoblju između dva svjetska rata, jedan od ključnih akademskih projekata bilo je osnivanje Balkanskog instituta, u čijem delovanju je svoj udeo imao i Dvorniković. Balkanski institut je osnovan 1934. godine u Beogradu, na inicijativu Ratka Parežanina (1898–1981) i Svetozara Spanačevića. Lične težnje da se izbore sa veoma stereotipizovanim i izuzetno negativnim slikama o Balkanu na Zapadu, kao i želja za podsticanjem političkog, ekonomskog i kulturnog zbližavanja balkanskih zemalja, uticale su na stvaranje naučno-kulturne institucije koja je zadobila veliki društveni ugled u Kraljevini Jugoslaviji tridesetih godina XX veka. Parežanin i Spanačević su pozvali univerzitetske profesore Milana Budimira i Petra Skoka (1881–1956), da utemelje naučnu stranu balkanologije koja je nastajala u novom ruhu i uz jasnu ideološku potporu. Balkan je u publikacijama Instituta, posvećenim stručnoj (*Revue internationale des Études balkaniques –RIEB*) i široj javnosti (*Knjiga o Balkanu I, II*), pozitivno konotiran kroz otkrivanje veze Balkana i antičke starine (Slapšak 1985, 95–101, Mihajlović 2013). U izdanjima Balkanskog instituta velika pažnja posvećivana je i arheologiji, a nije slučajno da je prvi arheološki članak objavljen u *RIEB*-u, bio jedan od najsudbonosnijih i najspornijih radova u srpskoj arheologiji. Bio je to „Colons grecs à Vinča” (Grčki kolonisti u Vinči), Miloja Vasića, a sličan rad je Vasić objavio i u *Knjizi o Balkanu II* 1937. godine (Vasić 1934, Васић 1937, Палавестра 2000, 16–17). Drugi tom *Knjige o Balkanu* otvara tekst Vladimira Dvornikovića „Duša Balkana”:

„Za ime ‘Balkan’ vezuju se u glavi prosečnog Evropljanina još i danas strahovite predstave: surovi vitalitet, večito međusobno klanje naroda, ‘Wetterwinkel’ Evrope iz koga potiču svi ratovi i zapleti, svet kome je nepristupačna evropska civilizacija, a daleko sve što se zove ideja ili duhovna vrednost!” (Дворниковић 1937, 1).

Balkanska sudbina je sa stanovišta Balkanskog instituta objašnjavana položajem, zemljištem i krvlju. Zahvaljujući konceptu sudbine, a uprkos dinamici istorijskih zbivanja navodno se prepoznaje suštinska nepromenljivost i kulturni kontinuitet na Balkanu, koji su oličeni u duši Balkana (Mihajlović 2013, 793).

„Cela istorija Balkana kreće se u tragičnom kontrapunktu i fatalnoj udvojenosti. (...) Što se više borio za svoju specifičnu kulturnu ideju, Balkan se sve dublje vraćao u varvarstvo. Nigde na svetu nije se možda odigrao tako interesantan kulturno-biološki proces kao što je bilo u balkanskom najdubljem i najprimitivnijem patrijarhalizmu, da bi se očuvao kontinuitet jedne kulturno-istorijske ideje. Nigde na svetu nećemo naći takav ponositi tradicionalizam, nigde versku i nacionalnu ideju ovaploćenu u krvi i mesu katunskih čobana kao u jezgru patrijarhalnog Balkana” (Дворниковић 1937, 3).

Da sumiramo, izvori koji su korišćeni u *Karakterologiji Jugoslovena* su vrlo široki. Knjiga predstavlja pokušaj da se pokaže jedinstvo jugoslovenske rase polazeći od kranilogije i drugih skeletnih karakteristika, preko narodnih običaja, tradicionalnih zanata, muzike i poezije, pa do moderne književnosti i skulpture. Pored enciklopedijskog sadržaja, ova knjiga donosi, pre svega, narativ o etnogenezi Jugoslovena, za koji se može pretpostaviti da je postao opšte mesto, kako jugoslovenske kulture tako i postjugoslovenskih tumačenja porekla balkanskih populacija (Čolović 1991, 432–435, Vahtel 2001, 114–115). U osnovi, ta interpretacija podrazumeva da su Jugosloveni po dolasku na Balkan pretrpeli duboke transformacije podjednako u „telesnom i duševnom pogledu”. Naime, „severnjački slovenski rasni tip” je došao u dodir sa starobalkanskom, trako-ilirskom podlogom koja je u sebi sadržala starije mediteranske i maloazijske komponente – odakle se postepeno stvorio „novi rasni i psihički tip balkanskog, dinarskog Jugoslovena”. Etnogenezu je Vladimir Dvorniković razumevao kao kulturno-biološki proces, prateći rasno-biološke i etno-biološke sile koje je sam formulisao i raspoznavao (Milosavljević 2013).

Ako Dvornikovićevoj ideji o južnoslovenskoj mladici na ilirskom panju⁴ sučelimo kontinuitet „autohtonog supstrata” koji je temeljni konceptualni okvir srpske i jugoslovenske kulturno-istorijske arheologije, jasno je da preklapanja nisu baš nasumična. S druge strane, s pravom možemo da postavimo pitanje o mehanizmu prenošenja Dvornikovićevih ideja u srpsku i jugoslovensku arheologiju. Sem retkih izuzetaka, u delima jugoslovenskih i srpskih arheologa on uglavnom nije citiran (Stipčević 1974, 232). Posle Drugog svetskog rata bio je ideološki epitimisan, naučno marginalizovan, a potom i metodološki osporen (Микић 1998, 266), te bi citiranje njegovog dela autorima donosilo više štete nego koristi. Ipak, njegovo delo je tokom 1939. i 1940. vrlo snažno uzburkalo najširu javnost, pa su njegove ideje dospеле daleko van užih naučnih okvira. O tome rečito svedoče brojni prikazi knjige u onovremenim časopisima od *Učitelja*, preko *Glasa Matice srpske*, *Pravde*, *Pregleda*, *Obzora*, *Srpskog književnog glasnika* do časopisa *Samouprava* (Roksandić 1991). Uprkos kritikama, koje su

⁴ Vladimir Dvorniković u tekstu „*Epski čovek*” ili *jesmo li anahronizam u Evropi?* piše: „Izgleda, u prvom redu, da se je krv promenila. Pre svega je uticala stara ilirska etnička podloga. Uz to je bezbroj stranih zavojevača i gospodara doneo priličan ubrizak novog elementa. Antropološki, ta je transformacija danas dokumentarno utvrđena. (...) Po Balkanu širili su se preko slojeva starog ilirskog i tračkog, delimično romanizovanog stanovništva, Kelti, Germani i mnogi drugi zavojevači. Naročito ilirska komponenta izgleda da je uticala na transformaciju karaktera jugoslovenskog. **Ne zaboravimo da je na ilirski panj nakalemljena jugoslovenska mladica** i da neće biti bez svakog smisla to što su nas mnogi kroz vekove nazivali ‘Ilirima’. Karakterni duh jedne zemlje nastavlja se kadgod i preko različitih rasa, a na istom tlu, npr. ‘keltski duh i karakter’ koji se danas pripisuje Francuzima” (Дворниковић 1995b [1937], 86–87, naglasili A. P. i M. M.)

uglavnom bile ideološke a ne teorijsko-metodološke, ili baš zbog vrste kritike koja je njegovom delu upućena, Dvornikovićeve knjige se smatra rezultatom poštenog, dugog i objektivnog rada (Јеротић 1990, 1059). U tome leži snaga ideja koje su u njoj sadržane. U izvesnom smislu, može se pretpostaviti da su osude išle u pravcu Dvornikovićeve ličnosti, slično Veselinu Čajkanoviću koji je stigmatizovan jer je za vreme Drugog svetskog rata bio dekan Filozofskog fakulteta. Međutim, ni Čajkanovićeve *Stara srpska religija i mitologija* (Čajkanović 2003), ni Dvornikovićeve *Karakterologija Jugoslovena* nisu zaboravljene. Suprotno Miloju Vasiću i Jovanu Cvijiću, čije su ličnosti glorifikovane i ritualno prizivane, delo „nevidljivog” Vladimira Dvornikovića se može smatrati idejnom osnovom za razumevanje etnogeneza u interpretacijama druge polovine XX veka u jugoslovenskoj arheologiji. Dakle, o uticaju Dvornikovića na shvatanje kontinuiteta u srpskoj arheologiji treba pomišljati kada je reč o interpretacijama koje govore o etničkom ili rasnom kontinuitetu, odnosno o kulturnom kad se njim pokušava zamagliti pojam etničkog i rasnog.

Čišćenje konceptualnog alata

Kako kaže antropolog Viktor Stočkovski (V. Stoczkowski), svaka naučna zajednica gaji određen broj preuzetih ideja, koje se do te mere podrazumevaju da se njihovo kritičko preispitivanje čini čudnim i bespredmetnim. Tim pre, što takvi setovi ideja mogu biti snažno dogmatizovani da su prihvaćeni u okvirima nekoliko disciplina, a da nijedna nema primarno nadležstvo nad poljem o kome je reč. Ovakve podrazumljive primarne istine se žilavo drže kao deo epistemološkog nasleđa čak i kada dolazi do paradigmatičkih promena. Otkrivanje opštih mesta ove vrste, koja uprkos svojoj dugotrajnosti, mogu biti menjana i prilagođavana u skladu sa duhom vremena, predstavljaju vrlo važan zadatak. Reč je o čišćenju naših konceptualnih alata, čime ukidamo nepotrebna ograničenja u procesu promišljanja predmeta arheoloških istraživanja (Stoczkowski 2008, 350–351). Arheolozi znaju koliko je važno imati adekvatnu kutiju sa alatom!

Ovo je još važnije u arheologiji, kakva je srpska, koja veoma snažno baštini težnju da bude ateorijska, u najboljim tradicijama centralnoevropske odnosno „nemačke” arheologije s kraja XIX veka. To znači da je za ključne interpretacije vrlo teško ustanoviti teorijske i metodološke osnove, te veze sa evropskim ili širim tokovima razvoja arheoloških ideja. Recimo, Dragoslav Srejić u svom tekstu *Paleopsihologija i paleoetnopsihologija* ukazuje da postoji pravilnost koja se bez izuzetka vezuje za praistorijske kulture iz bilo kog dela sveta. Naime, on kaže da jedna kultura za sve vreme svog postojanja čuva svoju fizionomiju, koju mi možemo očitavati kao njenu osnovnu psihološku orijentaciju (Srejić 2001c, 191–196). U ovom kratkom primeru, uočavamo da Srejićevo shvatanje kulture koje je bilo opšteprihvaćeno i uticalo na mnoge njegove

kolege i studente, nema mnogo veze sa shvatanjem arheološke kulture u kulturno-istorijskoj arheologiji, a da joj je smisao i idejnu genealogiju teško ustanoviti. Usled ovakvog pristupa, koji podrazumeva odbijanje teorijske eksplikacije, danas nam uglavnom nisu ostavljeni crveni končići da lakše razumemo kontekst i poreklo ideja koje su specifične za srpsku arheologiju.

Uzimajući u obzir važnost kulturno-istorijskog pristupa, u ovoj studiji slučaja smo bliže kontekstualizovali početke srpske arheologije, koja u svom vremenu nije bila ozračena promišljenim i utemeljenim shvatanjima Jovana Cvijića, bez obzira na to kako se ona danas procenjuju. Dakle, naša disciplina je ostala nedodirnuta idejama Racela ili Frobenijusa u prvoj polovini XX veka, a koje su Cvijićevim posredstvom, mogle biti barem predmet rasprave. Sa druge strane, počevši od Miloja Vasića, tragalo se za različitim vrstama kontinuiteta (Палавестра 2011b, Palavestra 2013, Milosavljević 2013).

Time zapravo dolazimo do drugog ključnog pitanja u ovom tekstu: Ako kontinuitet u srpskoj arheologiji nema veze sa Cvijićem, odakle potiče teorijski okvir ideja o kontinuitetu? Konceptualnim preklapanjem među interpretacijama ključnih autoriteta za „predratnu generaciju” Vasićevih studenata, kulturno-istorijska arheologija je našla dodatno potkrepljenje za ideju kontinuiteta u zaključcima Vladimira Dvornikovića.

U *Karakterologiji Jugoslovena*, Dvorniković je prikupio, sistematizovao i razradio različite ideje o drevnom kontinuitetu etnogeneze Jugoslovena i njegovom dubokom autohtonom korenu, koje se proteže i manifestuje još od praistorije. Tako je doprineo uspostavljanju i popularizaciji „poštovanih opštih mesta” srpske arheologije, paleolingvistike, balkanologije i etnologije, koja su uspostavili Niko Županić, Miloje Vasić, Milan Budimir i Veselin Čajkanović i koja su se sva zasnivala na različitim manifestacijama kontinuiteta na Balkanu. Kasnije su tu liniju prepoznavanja drevnog kontinuiteta nastavili drugi srpski arheolozi, među kojima je Dragoslav Srejović, u tom pogledu, bez sumnje bio najglasniji i najuticajniji (Срејовић 2001d, Палавестра 2011b, 579–594).

Cvijić je, za razliku od marginalizovanog Dvornikovića, u srpskoj nauci glorifikovan, ali i žestoko osporavan, pogotovo u savremenoj antropologiji i postmodernoj historiografiji. Ali za „greh” ideje o balkanskim kontinuitetu duha i iskonskog autohtonog supstrata nije kriv! Zagovornici kontinuiteta u srpskoj arheologiji i etnologiji, zaklanjali su se iza Cvijića i naslanjali na njegove ideje o mentalitetu, implicirajući i drevni duhovni kontinuitet o kome on nije govorio. Naprotiv, taj koncept je eksplicitno kritikovao. Njegovo učenje o kulturnim pojasima, međutim, u svoje vreme je korespondiralo sa samim vrhom tadašnje evropske (poglavito nemačke i austrijske) nauke, ali srpska arheologija je taj model ignorisala, da bi mu se, kroz kulturno-istorijsku arheologiju vratila dockan, u vreme kada je ideja kulturnog partikularizma i kulturne difuzije već bila na svom zalasku.

Literatura

- Babić, Staša, Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Babić, Staša. 2011. Close-reading the Prehistory of the Yugoslav Lands, *17th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*, 14–18. 09. 2011, Oslo, Norway, ed. Egil Mikkelsen, 188–189. Oslo: European Association of Archaeologists.
- Bandović, Aleksandar. 2014. Muzejski kurs i arheologija tokom II svetskog rata u Beogradu. *Etnoantropološki problemi* 9/3: 629–648.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 625–645.
- Bankoff, Arthur, Aleksandar Palavestra. 1987. Prehistoric settlements in the Ribarska reka microregion near Kruševac. *Balcanica 16–17*: 17–41.
- Batović, Šime, Olga Oštrić. 1969. „Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja”. U *Simpozijum. Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, ur. Alojz Benac, 245–282. Sarajevo: ANUBIH.
- Benac, Alojz (ur.) 1964. *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*. Sarajevo: ANUBIH.
- Benac, Alojz (ur.) 1969. *Simpozijum. Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*. Sarajevo: ANUBIH.
- Berg Eriksen, Trond. 2013. *Šta je istorija ideja?* Loznica: Karpos.
- Blagojević, Slobodan (ur.) 1991. *Delo: naučni časopis za teoriju, kritiku, poeziju i nove ideje (tema: Vladimir Dvorniković)*, knjiga XXXVII, 9–12. Beograd: Nolit.
- Brukner, Bogdan. 1964. „Prilog tumačenju nekih karakteristika kontinuiteta na prelazu iz starčevačke u vinčansku grupu”. U *VI Kongres arheologa Jugoslavije I*, ur. Jovan Todorović, 57–61. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Bunzl, Matti. 1996. “Franz Boas and the Humboldtian Tradition: From Volksgeist and Nationalcharakter to an Anthropological Concept of Culture”. In *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, ed. by George Stocking, 17–78. Madison: University of Wisconsin Press.
- Childe, Gordon. 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford: Clarendon Press.
- Childe, Gordon, V. 2004. *Foundations of Social Archaeology* (eds. Thomas C. Patterson and Charles E. Orser Jr.) Oxford: Berg Publishers.
- Cvijić, Jovan. 1918. *La Péninsule Balkanique, Géographie humaine*. Paris: Colin.
- Čolović, Ivan. 1991. Jugosloveni kao narod kulturnan na jedan prirodan način. *Delo: naučni časopis za teoriju, kritiku, poeziju i nove ideje (tema: Vladimir Dvorniković)*, knjiga XXXVII, 9–12: 432–435.
- Fleck, Ludwik. 1981 [1935]. *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garašanin, Milutin. 1994. Pastoralisme semi-nomade et nomade dans la Péninsule balkanique à l'énéolithique et au début de l'Age du bronze. *Balcanica XXV–1*: 7–18.
- Garašanin, Milutin. 1977. Zur Frage der Transhumanz in der dinarischen Bronzezeit. *Balcanica VIII*: 37–42.
- Garašanin, Milutin. 1964. „Problem kontinuiteta u arheologiji”. U *VI Kongres arheologa Jugoslavije I*, ur. Jovan Todorović, 9–45. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

- Gingrich, Andre. 2005. "The German-Speaking Countries. Reptures, Schools, and Non-traditions: Reassessing the History of Sociocultural Anthropology in Germany". In *One Discipline, Four Ways: British, German, French, and American Anthropology*, eds. Chris Hann, 59–153. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoernes, M. 1891, V. Radimskoga „Prehistorička nalazišta”. *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 4: 449–454.
- Härke, Heinrich 1991. "All quiet on the western front? Paradigms, methods and approaches in West German archaeology". In: *Archaeological theory in Europe: The last three decades*, ed. Ian Hodder, 187–222. London: Routledge.
- Härke, Heinrich 1995. "‘The Hun is a methodical chap.’ Reflection on the German tradition of pre- and protohistory". In: *Theory in Archaeology – A World Perspective*, ed. Peter J. Ucko, 46–60. London: Routledge.
- Jovanović, Borislav. 1979. „Indoevropljani i eneolitski period Jugoslavije”. U *Praistorija Jugoslovenskih zemalja III: eneolitsko doba*, ur. Alojz Benac, 396–416. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja.
- Karl, Raimund. 2015. To observe and define is to know: Transfer of Epistemology into and in Archaeology (*nepublikovano*).
- Köpping, Klaus-Peter. 2005. *Adolf Bastian and the psychic unity of mankind: The foundations of anthropology in nineteenth century Germany*. St. Lucia: University of Queensland Press.
- Kossak, Georg. 1999. Prähistorische Archäologie in Deutschland im Wandel der geistigen und politischen Situation. *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte*, Heft 4: 5–133.
- Korošec, Josip. 1950. Prvo posvetovanje Jugoslovenskih arheologov. *Zgodovinski časopis* 4: 212–218.
- Korošec, Josip, Alojz Benac, Milutin Garašanin i Draga Garašanin. 1951. „problematike” Vinče. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* VI: 5–32.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. *Refleksivna priroda arheološkog mišljenja. Studija slučaja helenističkih nalaza u srpskoj arheologiji*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Lebovic, Nitzan. 2006. The Beauty and Terror of Lebensphilosophie: Ludwig Klages, Walter Benjamin, and Alfred Baeumler. *South Central Review* 23 (1): 23–39.
- Ljubinković, Mirjana. 1969. „Ka problemu kontinuiteta Iliri-Sloveni”. U *Simpozijum. Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, ur. Alojz Benac, 201–215. Sarajevo: ANUBiH.
- Manias, Chris. 2013. *Race, Science and the Nation: Reconstructing the Ancient Past in Britain, France and Germany, 1800–1914*. London: Taylor and Francis.
- McNairn, Barbara. 1980. *The Method and Theory of V. Gordon Childe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2013. *Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu*. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 779–803.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2014. „Globalno” vs. „lokalno”: dva čitanja teorijsko-metodoloških pozicija Branka Gavele. *Etnoantropološki problemi* 9/3: 647–668.
- Milosavljević, Olivera. 2010. *Savremenici fašizma 2. Jugoslavija u okruženju 1933–1941*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

- Milosavljević, Monika. 2012. Niko Županić i istorijska antropologija balkanskih naroda. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 681–708.
- Milosavljević, Monika. 2013. Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 717–746.
- Milutinović, Zoran. 2011. *Getting Over Europe: The Construction of Europe in Serbian Culture* (Studia Imagologica, No. 18). Amsterdam: Rodopi.
- Moore, Jerry. 2002. *Uvod u antropologiju: teorije i teoretičari kulture*. Zagreb: Jasenski i Turk.
- Novaković, Predrag. 1992. Po Marxu in pred Braudelom: Geografska šola Jovana Cvijića in arheologija. *Arheo* 15: 8–28.
- Novaković, Predrag. 2004. „Zgodovina arheologije na Univerzi v Ljubljani”. U *Osamdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani*, ur. Mihael Budja, Predrag Novaković, Milan Lovenjak, Katarina Predovnik, Bojan Đurić, 11–118. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologiju, Univerza v Ljubljani.
- Novaković, Predrag. 2012. “The ‘German School’ and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans”. In *Scripta in Honorem Bojan Đurić* (Monografije Centra za preventivno arheologijo 1), eds. Migotti, Branka, Phil Mason, Barbara Nadbath, & Tea Mulh, 51–71. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 1981. Balkanologija Jovana Cvijića. *Istraživač* 1: 13–15.
- Palavestra, Aleksandar. 1994. Balkanology, Archaeology and Long-term History. *Balkanica* XXV–1: 83–98.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče (1900–1908). *Etnoantropološki problemi* 7/3: 649–679.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 681–715.
- Piše, Marko. 2010. Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi* 5/2: 55–79.
- Piše, Marko. 2013. *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914–1919: slučaj Jovana Cvijića*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Porčić, Marko. 2007. Veza između mobilnosti i stočarstva – kroskulturalna analiza. *Etnoantropološki problemi* 2/1: 55–70.
- Promitzer, Christian. 2001. Niko Županić in vprašanje jugoslovanstva: med politiko i antropologijo (1901–1941). *Prispevki za novejšo zgodovino* XLI (1): 7–30.
- Ratzel, Friedrich. 1882. *Anthropogeographie*. Vol. 1. Stuttgart: J. Engelhorn.
- Raczkowski, Włodzimierz. 2011. “The ‘German School of Archaeology’ in its Central European Context: Sinful Thoughts”. In *A History of Central European Archeology: Theory, Methods, and Politics*, ed. Alexander Gramsch and Ulrike Sommer, 197–214. Budapest: Archaeolingua.
- Ranzmeier, Irene. 2011. The Anthropological Society in Vienna and the Academic Establishment of Anthropology in Austria, 1870–1930. *Histories of Anthropology Annual* Vol. 7: 1–22.
- Rebay-Salisbury, Katharina. 2011. “Thoughts in circles: Kulturkreislehre as a hidden paradigm in past and present archaeological interpretations”. In *Investigating Arc-*

- haeological Cultures*, eds. Benjamin Roberts and Marc Vander Linden, 41–59. New York: Springer.
- Roksandić, Drago. 1991. „Karakterologija Jugoslovena Vladimira Dvornikovića i njezina recepcija u srpskoj i hrvatskoj kulturi”. U *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija”*, 257–282. Zagreb: Stvarnost.
- Sklenár, Karel. 1983. *Archaeology in Central Europe: the First 500 Years*. New York: Leicester University Press – St. Martin’s Press.
- Slapšak, Svetlana. 1985. *Svi Grci nazad!: esej o helenizmu u novijoj srpskoj književnosti*. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Smit, Entoni. 1999. „Zlatno doba” i nacionalni preporod. *Reč, časopis za književnost, kulturu, i društvena pitanja* 56: 93–110.
- Sørensen, Marie Louise. and Katharina Rebay-Salisbury. 2008. “The impact of 19th century ideas on the construction of ‘urnfield’ as a chronological and cultural concept: tales from Northern and Central Europe”. In *Construire le temps. Histoire et méthodes des chronologies et calendriers des derniers millénaires avant notre ère en Europe occidentale, Actes du XXXe colloque international de Halma-Ipel, UMR 8164 (CNRS, Lille 3, MCC), 7–9 décembre 2006*, ed. A. Lehoërf, 57–67. Lille: Bibracte.
- Stipčević, Aleksandar. 1974. *Iliri: povijest, život, kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Todorović, Jovan (ur.) 1964. *VI Kongres arheologa Jugoslavije I*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Trigger, Bruce. 1989. *History of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Truhelka, Ćiro. 1893. Poblize određivanje prehistoričkih nalodaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba. *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 5: 111–116.
- Vasić, Miloje. 1934. Colons grecs à Vinča. *Revue internationale des Études balkaniques* 1: 65–73.
- Vahtel, Endru B. 2001. *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi kulture.
- Wolfram, Sabine. 2002. „Vorsprung durch Technik or ‘Kossinna Syndrome’? Archaeological Theory and Social Context in post-war West Germany”. In *Archaeology, Ideology and Society. The German Experience*, ed. Heinrich Härke, 183–204. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Yeomans, Rory. 2007. “Of ‘Yugoslav Barbarians’ and Croatian Gentlemen Scholars: Nationalist Ideology and Racial Anthropology in Interwar Yugoslavia”. In *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. ed. Marius Turda and Paul J. Weindling, 83–122. Budapest: Central European University Press.
- Zimmerman, Andrew. 2001. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: University of Chicago Press.

***

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Слио.
- Бекл, Хенри Томас. 1891. *Историја цивилизације у Инглеској*. Књ. 1. Београд: Коларчева задужбина.

- Будимир, Милан. 1969. *Са балканских источника*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Васић, Милоје. 1905. Археолошка истраживања у Србији. *Српски књижевни гласник XV*: 520–527, 539–603, 675–687.
- Васић, Милоје. 1912. Жуто Брдо. Прилози за познавање културе гвозденога доба у Дунавској Долини II, III. *Старинар* н. р. V: 1–207.
- Васић, Милоје. 1914. Жуто брдо. Прилози за познавање културе гвозденога доба у Дунавској Долини IV, V, VI. *Старинар* н. р. VI: 1–93.
- Васић, Милоје. 1937. „Грчки колонисти у Винчи”. У *Књига о Балкану II*, ур. Ратко Парезанин, 28–35. Београд: Балкански институт.
- Гавела, Бранко. 1962. О проблему порекла и јединства Индоевропљана. *Зборник Филозофског факултета VI*–2: 55–69.
- Гачић, Дивна. 2005. *Миодраг Грбић (1901–1969) живот и дело*. Сремски Карловци: Завичајна збирка Сремски Карловци.
- Грбић, Миодраг. 1939. „Преисторијско доба Војводине”. У *Војводина I: од најстаријих времена до велике сеобе*, ур. Д. Ј. Поповић, 47–60. Нови Сад: Историско друштво у Новом Саду.
- Дворниковић, Владимир. 1937. „Душа Балкана”. У *Књига о Балкану II*, ур. Ратко Парезанин, 1–11. Београд: Балкански институт.
- Дворниковић, Владимир. 1954. Етнолошке маргиналије (Уз Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951 и Гласник Етнографског музеја у Београду књ. XVI, 1953). *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. XVI: 286–292.
- Дворниковић, Владимир. 1995а [1937]. „Културне зоне Југославије”. У *Борба идеја*, ур. Братомир Гарић и Марина Давидовић, 31–34. Београд: НИУ Службени лист СРЈ – Терсит.
- Дворниковић, Владимир. 1995б [1937]. „‘Епски човек’ или јесмо ли анахронизам у Европи?”. У *Борба идеја*, ур. Братомир Гарић и Марина Давидовић, 85–107. Београд: НИУ Службени лист СРЈ – Терсит.
- Дворниковић, Владимир. 2000. [1939] *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета.
- Јанкулов, Борислав. 1939. Железно доба Војводине. Порекло латенске културе. *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 12: 257–284.
- Јанкулов, Борислав. 1940. Халштатска и латенска налазишта у Војводини. *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 13: 225–250.
- Јевтић, Милош. 1996. *Трагања и открића Драгослава Срејовића* (разговор водио Милош Јевтић). Београд: Орфелин.
- Јевтић, Милош. 1996а. „Петар Влаховић”. У *Етнолози, колекција одговори*, књига 34, 55–99. Београд: „Стари град” (друштво уметника).
- Јеротић, Владета. 1990. „Можемо ли још да се бавимо ‘карактерологијом’ Југословена?”. У *Карактерологија Југословена* (фототипско издање 1939), Владимир Дворниковић, 1051–1060. Београд: Просвета.
- Јовановић, Бојан. 1992. *Карактерологија Срба*. Београд: Научна књига.
- Ковачевић, Иван. 2001. *Историја српске етнологије II. Пращици и одломци*. Београд: Српски генеалогски центар.

- Микић, Живко. 1998. О интердисциплинарности у српској археологији са посебним освртом на физичку антропологију. *Гласник САД* 14: 263–269.
- Мићуновић, Драгољуб. 2007. „Филозофија историје Божицара Кнежевића”. У *Принципи историје*, ур. Божа Кнежевић, 11–37. Београд: Досије.
- Палавестра, Александар. 1984. *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Палавестра, Александар. 2000. Археологија у Балканском институту. *Le memorial de l'Institut des etudes balkaniques – Trentieme anniversaire, Balcanica XXX–XXXI*: 15–27.
- Палавестра, Александар. 2011а. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011б. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579–594.
- Срејовић, Драгослав. 1998. „Неолитска пластика централнобалканског подручја”. У *Огледи о древној уметности*, прир. Видојко Јовић, 91–202. Београд: Српска књижевна задруга.
- Срејовић, Драгослав 2001а. „Кад смо били културно средиште света”. У *Искусва прошлости*, прир. Видојко Јовић, 115–140. Београд: Ars Libri.
- Срејовић, Драгослав 2001б. „Балкански источници Милана Будимира”. У *Искусва прошлости*, прир. Видојко Јовић, 73–79. Београд: Ars Libri.
- Срејовић, Драгослав 2001с. „Палеопсихологија и палеоетнопсихологија”. У *Искусва прошлости*, прир. Видојко Јовић, 191–196. Београд: Ars Libri.
- Срејовић, Драгослав. 2001д. *Искусва прошлости* (приредио Видојко Јовић). Београд: Ars Libri.
- Срејовић, Драгослав. 2002. *Илири и Трачани: о старобалканским племенима* (приредио Видојко Јовић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Трговчевић, Љубинка. 1986. *Научници Србије и стварање југословенске државе*. Београд: Народна књига.
- Цвијић, Јован. 1922. *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Књига прва*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
- Цвијић, Јован 1969 [1901] *Опита географија. Антропогеографија*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Цвијић, Јован 1987 [1902]. „Културни појаси Балканског полуострва”. У Јован Цвијић *Антропогеографски и етнографски списи*, Јован Цвијић, Сабрана дела књ. 4/1, 33–100. Београд: САНУ – Књижевне новине – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Филиповић Миленко. 1968. „Јован Цвијић и српска етнологија”. У *Цвијићев зборник*, ур. Милисав Лутовац, 27–42. Београд: САНУ.
- Стојковић, Андрија. 1982. Јован Цвијић о проблемима ‘научног духа и научне методе’. У *Научно дело Јована Цвијића*, ур. Лукић Радомир, Милисав Лутовац, Душан Недељковић и Петар Стевановић, 421–442. Београд: САНУ.
- Токарев, Сергей. 1982. „Научная методология Иована Цвиича и антропогеографическое направление в западноевропейской науке”. У *Научно дело Јована Цвијића*, ур. Лукић, Радомир, Милисав Лутовац, Душан Недељковић и Петар Стевановић, 353–364. Београд: САНУ.

- Чајкановић, Веселин. 2003. *Стара српска религија и митологија*. Ниш: Просвета.
- Чубриловић, Васа. 1987. „Живот и рад Јована Цвијића”. У *Карст. Географска монографија. Нови резултати о глацијалној епоси балканскога полуострва*, Јован Цвијић, Сабрана дела књ. I, 15–202. Београд: САНУ – Књижевне новине – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђулибрк, Светозар. 1969. „Цвијићев уопште комплексан и посебно социолошки приступ општој географији”. У Јован Цвијић, *Опита географија. Антропогеографија*, 3–17. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Ђулибрк, Светозар. 1982. *Цвијићева социологија Балкана*. Београд: Просвета.
- Џацић, Петар (прир.) 1996. *О балканским психичким типовима / Јован Цвијић, Иво Андрић*. Београд: Службени лист СРЈ.

Aleksandar Palavestra
Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Belgrade

Monika Milosavljević
Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Belgrade

*The Work of Jovan Cvijić and Vladimir Dvorniković
through the Prism of Serbian Archaeology*

From the point of view of the fact-oriented history of archaeology, there is no reason to consider the works of Jovan Cvijić and Vladimir Dvorniković. However, if we consider the history of ideas that have fundamentally determined the course of Serbian archaeology, it is relevant to examine the contributions of other disciplines and their key representatives. In the case of Serbian archaeology, the estimation of interdisciplinary transfers of ideas must be approached critically and with great caution, due to the deeply rooted tradition of not explicating the theoretical and methodological base of research. In other words, well into the 20th century, archaeologists have very rarely referred to authors from other fields of research, especially when dealing with general social phenomena. Serbian archaeology has tended to be a-theoretical, and the ideas of social development, social dynamics, or the rules of social behaviour have been considered as “implicit knowledge”, that need not be explained. However, these knowledges are counted upon, and are still considered as indubitable; there lies the power of “common points”, whose origins and genesis are very hard to discern. In this case study, the aim is to: 1) reconsider the link between the culture-historical archaeology in Serbia and cultural belts of Jovan Cvijić; and then to 2) attempt to understand the genealogy of the idea of continuity in Serbian archaeology. In other words, we shall challenge the apparently very logical supposition that our

culture-historical archaeology has used the foundations laid by Jovan Cvijić, both in the case of cultural belts and of continuity. It will be demonstrated that archaeologists have skipped the lesson of Cvijić's anthropo-geographical school of cultural circles, as well as his rejection of deep continuity in the Balkans. This means that the source of the archaeological idea of the elements of (material) culture that may be preserved from prehistory to the present, must be sought for in another direction, outside the work of Cvijić. One possible solution is to acknowledge the worlds of ideas of Milan Budimir and Veselin Čajkanović, along with very explicit ideas of continuity of less known Niko Županić and more prominent Vladimir Dvorniković, who modified and widely disseminated the ideas of Županić.

Keywords: history of ideas, Serbian archaeology, Jovan Cvijić, Vladimir Dvorniković, archaeological culture, culture belts, continuity, substrate, Dinara type

*L'œuvre de Jovan Cvijić et de Vladimir Dvorniković
à travers le prisme de l'archéologie serbe*

Si l'on considère les choses du point de vue d'une histoire de l'archéologie à orientation factographique, il n'y a pas lieu pour des comptes rendus archéologiques de l'œuvre de Jovan Cvijić et de Vladimir Dvorniković. Cependant, si nous nous penchons sur l'histoire des idées qui ont fondamentalement défini l'archéologie serbe, il est sensé de réexaminer en quoi les disciplines voisines et leurs représentants clés y ont contribué. Dans le cas de l'archéologie serbe, il est indispensable d'approcher avec esprit critique et avec grande prudence l'évaluation des transferts interdisciplinaires des idées, à cause de la tradition ancrée de non-explication des bases théoriques et méthodologiques du travail scientifique. Autrement dit, les archéologues ont, jusque tard dans le XXe siècle, très rarement cité des auteurs des régions voisines surtout lorsqu'il s'agit des phénomènes sociaux généraux. L'archéologie serbe tentait d'être a-théorique et les idées sur le développement social, la dynamique sociale ou les règles de comportement social appartenaient au secteur des „connaissances considérées comme acquises“ qui n'ont pas besoin d'être expliquées. Cependant, autrefois on comptait sur ces connaissances et dans certaines interprétations elles sont toujours considérées comme assurées; c'est en quoi repose la force des „lieux communs“ dont l'origine et la genèse sont très difficiles à démêler. Dans cette étude de cas, l'objectif est de 1) réexaminer le rapport entre l'archéologie historico-culturelle en Serbie et les ceintures culturelles de Jovan Cvijić; et ensuite aussi de 2) tenter de comprendre la généalogie de l'idée de la continuité dans l'archéologie serbe. Nous allons donc remettre en question, à première vue, l'hypothèse très logique que l'archéologie historico-culturelle s'est servie chez nous des bases posées par Cvijić, qu'il s'agisse des ceintures culturelles ou

de la continuité. Il s'avère que les archéologues ont manqué la leçon de l'école anthropogéographique de Cvijić sur les cercles culturels, ainsi que sa négation d'une continuité profonde sur les Balkans. Cela signifie qu'il faut chercher l'origine de l'idée archéologique sur les éléments de la culture (matérielle) pouvant être conservés depuis la préhistoire jusqu'à nos jours, en dehors de l'œuvre de Cvijić. Comme une solution possible, il faut prendre en compte les mondes des idées de Milan Budimir et de Veselin Čajkanović accompagnés des explications très claires de la continuité de la part de Niko Županić, plus obscur que Vladimir Dvorniković, qui a modifié et amplement disséminé les idées de Županić.

Mots clés: histoire des idées, archéologie serbe, Jovan Cvijić, Vladimir Dvorniković, culture archéologique, ceintures culturelles, continuité, substrat, homme dinarique

Primljeno / Received: 01. 07. 2015.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 24. 07. 2015.